

SZOKOL RÉKA

„És ha rikoltanék, ki hallaná meg?”

Petrás Mária életútja Diószentől Budapestig

A jelen tanulmány kiindulópontja, hogy az élettörténet – konstrukció, olyan kijelentés, amit manapság a pszichológia, a filozófia vagy a társadalomtörténet magától értetődőként kezel. Az élettörténet és az identitás, a történeti tudat vagy a kultúra közötti relationalitás elgondolásában a tapasztalatként megélt valóság, valamint annak élettörténetként textualizált változata közötti különbség/távolság amolyan posztulátum. Ezt a tételt itt az elején gyorsan megemlítem, és készségesen elfogadom, hogy aztán minél hamarabb meg tudjak feledkezni róla. Valóság és konstrukció közötti feszültségben élni állandóan fárasztó dolog, bár az ember belátja, hogy jelenleg másképp gondolkodni csak kivételes tehetségek privilégiuma lehet. Ebből a kényelmetlen helyzetből menekülök, amikor egyetlen ember élettörténetének szubjektív értelmezésére hívom meg az olvasót.

Az itt következő életútinterjú engem mélyen megérintett. A hanganyagból lejegyzett szöveg olyan volt, mint a megformázatlan agyag, vagy mint a faragatlan kő. Nyersanyagként kezeltem, és az előbeszéd töredezett, akadozó, dadogó állagát folyékonyan olvasható szöveggé alakítottam át. Kivágtam az ismétléseket, a kusza mondatokat, igyekeztem kibogozni az egymásba gubancoló vagy előresiető gondolatokat, néha szavakat is átírtam, mondatokat kiegészítettem. A szövegből így előbukkant az elbeszélés. Nem szemlélő vagyok, közel mentem, s a szerkesztés ennek a nyomát magán viseli.

A másik perspektíva, ahonnan ezt az elbeszélést figyelem, MacIntyre kijelentésével írható le: az emberi cselekvés színre vitt narratívumként fogható fel. MacIntyre abból indul ki, hogy a cselekvések úgy értelmezhetők, mint amikért valaki felelősséggel tartozik, ezért az individuum, azzal ellentétben, ahogy azt az egzisztencialisták gondolták, eljátszott szerepétől nem választható el. Sőt, az egyén az, akinek őt mások jogosan tarthatják születésétől a haláláig tartó története folyamán, ezért cselekedeteiről beszámoltatható, és azokat számon lehet kérni rajta. Az egyes élet egysége és az egyetlen életben testet öltő elbeszélés egysége között a megfelelés teremt relációt.¹ Hogy MacIntyre elgondolása vitatható, arra leginkább Tengelyi László mutatott rá; az élettörténetet ő új kezdetek sorozatának látja, a kezdet pedig olyan értelemképződmények létrejöttével jár, amelyek a visszatekintő értelemrögzítés során kiszorulnak az új/módosított történetekből. Az ember ilyen reziduumok hordozója – így pedig az egyöntetűség életben és elbeszélésben, nehezen elképzelhető.² Itt most mégis MacIntyre gondolatából indulok ki, mégpedig azért, hogy ezt az élettörténetet színre vitt elbeszélésként, a mesélőt meg főszereplőként gondolhassam el. Mindannyian saját drámánk főszereplői vagyunk egy olyan színpadon, amit nem mi terveztünk, és egy olyan cselekményben, amelynek menetét nem mi találtuk ki, legfennebb társszerzőséggel

¹ MacIntyre, Alisdair: *Az erény nyomában*. Budapest, 1999. 274–302.

² Tengelyi László: *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest, 1998. 13–48.

vigasztalódhatunk, mondja MacIntyre.³ A drámaként értelmezett élettörténet itt most nem a valóságos életesemények kinyomozásához vezet el bennünket, az egyéni életút nem egy tágabb történelmi, társadalmi kontextus felől kap elsősorban értelmezést, és célja nem az, hogy a közösség, társadalom, történelmi szituáció egy személy életén hagyott lenyomatát feltárja.⁴

Van olyan élet, ami műalkotás. Nemcsak abban az értelemben, hogy az ember valamit megvalósított, hanem abban is, ahogy a hétköznapiakat megvalósította. Ezért engem most ebben az élettörténetben annak katartikus értéke érdekel. Mielőtt megvádolhatna a kedves olvasó, hogy a katarzist csak én húztam rá a történetre, hadd valljam be, hogy tudom, lehetséges. Barbara Babcock kérdését magamra is érvényesnek tartom: ki vagyok én, hogy megmondjam, a másik személy hol kezdődik, és hol végződik? Ki vagyok én, hogy életének darbjait, képeket és hangok fragmentumát egészzé gyűjtsem össze?⁵ És ki vagyok én, hogy Petrás Mária élettörténetében erkölcsi-lelki felszabadító hatást keresgéljek?

Genealógia és hagyomány

Jó, hát '57-ben születtem, mondom akkor ... kezdem azzal ... kezdem a kezdettel, az enyémmel, '57-ben születtem januárban egy ilyen téli napon, délután, otthon, édesanyám otthon szült engem. Mindig szerettem Klézsét is, de nagyon, néha haragudtam is, hogy miért nem Klézsén születtem, azt gondolom, hogy édesanyámnak a vágya belémszületett. Édesanyám mindig visszavágyott a szülőfalujába, mert nem szerette soha Diószént ...

Petrás Mária Romániában, egy Bákó megyei csángó faluban, Diószénben született. Édesanyja klézsei, édesapja diószéni. Tizenhat éves koráig otthon tanult, ezután a hétfalusi (Brassó megye, Románia) szakiskola elektrotechnikai osztályába járt. Ezzel párhuzamosan a brassói Népfőiskolán grafikát tanult. Esti tagozaton érettségizett. Hétfaluban maradt, az Elektroprecizia gyár grafikusaként dolgozott, férjhez ment, két gyermeke született, hamarosan elvált. Tagja volt ottani művészköröknek, a hétfalusi színjátszó csoport plakátjait rajzolta, országos díjat is nyert velük. Mivel a díjkiosztásra a gyárból nem engedték el, és ő mégis elment, kénytelen volt otthagyni munkahelyét. Ezután méhészkedésből, japán hangulatú képek festéséből tartotta el családját. Verseket is írt. '89 után a szervezkedő csángó mozgalom egyik alapembere volt. '90-ben kijött Magyarországra, elvégezte az Iparművészeti Főiskolát, megkapta a magyar állampolgárságot. Ma már ismert kerámiaművész, népdalénekes, csángó énekek hiteles, szép hangú előadója.

Otthon nevelkedtem hét évig, hét éves koromban mentem iskolába, óvodába is jártam, de az nem olyan volt, hogy elmentem otthonról, mert félóránként vagy óránként futtam haza. A szomszédunkban volt az óvoda, nem voltak kerítések, és mindig hazaküldött valamiért a tanító néni. Én magyarul tanultam; nem volt magyar óvoda, de ... akkor, az ötvenes években létezett a Magyar Szövetség, hozzánk a faluba jött egy Irma néni Erdélyből, és mikor megszűnt a magyar iskola, akkor mindenki visszament, de ő nem tudott visszamenni, szerelmes lett egy itteni román tanítóba. Semmit nem tudott románul, s mindenki kinevette, ezért nem is beszélt románul, és így jártam én magyar óvodába. Nem hívták magyar óvodának, ... onnan tudom, s nem felejttem el soha, hogy első osztályba

³ MacIntyre: *Az erény nyomában*, 286–287.

⁴ Gyáni Gábor: *Emlékezet és oral history*. In: uő.: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000.

⁵ Babcock, Barbara A.: *Shaping Selves, Reshaping Lives: The Art and Experience of Helen Cordero*. In: Hofer, Tamás – Niedermüller, Péter (eds.): *Life History as Cultural Construction/Performance*. Budapest, 1988. 281–309.

amikor mentem, emlékszem az első nap egész nap fáj a fejem, csak ennyire emlékszem, első osztályban kaptam egy ilyen fakockát a fejembe, ideges lett a férje, ő volt az én tanítóm.

A csángóknak nincs nemzeti öntudata. Moldvában az ember a családjához, majd a falujához tartozik, és elsősorban katolikus.⁶ Általában megkülönbözteti magát a szomszéd falusiaktól, néha azokat nevezi csángóknak. [‘Hát kentek mik akkor’, kérdeztem bácsi Illést, 83 éves csíki (Bákó m.) lakost, csángó embert. ‘Mük székelyek vagyunk’, válaszolta büszkén. ‘A rekecsiniek a csángók’ (Külsőrekecsin a szomszédban van). Bácsi Illés a kijelentés ellenére mégsem tartja magát székelynek, vagy nem abban az értelemben, mint erdélyi társa. Tudatának üledékeiből hiányoznak olyan események, melyek repertoárja Kárpáton túli kollégáját az önmeghatározásban eligazítja, és amelyek felidőzésében-újraélésében egy nagyobb közösséggel, a nemzettel rezonál]. Az ötvenes években kudarcba fulladt pár éves magyar oktatás-kísérlet után⁷ (amire az öregasszonyok szívesen emlékeznek vissza, és lelkesen eléneklük, hogy mit tanultak a magyar iskolában), a román állam úgy döntött, kényelmesebb, ha Moldvában nincs egy magyar nyelvű közösség. Jó szimattal a moldvai katolikus egyházat használta fel arra, hogy a csángó fejekbe román identitástudatot ültessen el, mert ez a nép mint az engedelmes nyáj követi pásztorát. Az iskolában aztán, ahol az ország hivatalos nyelvén folyt az oktatás, fakockával kapott ütést a fejére a gyerek, ha nem tudott románul, s igyekezett, hogy megtanuljon. Mária mostani, a magyar kultúra felől jelentést kapó csángó identitásának gyökereire utal a magyar óvoda képe. Később újra megemlíti, hogy gyerekkorában nem tudott románul, s hogy a külvilággal való kontaktusban ez problémát jelentett. Ma a román nyelv használatára való áttérést azzal indokolják a moldvai csángók, hogy kiszolgáltatott helyzetekben, a hatóságokkal, hivatalokkal vagy az egészségügyi intézményekkel való érintkezésükkor hátrányosan megkülönböztették őket, mert nem ismerték vagy nem beszélték jól az állam nyelvét. Az akkulturáció folyamata azonban ennél jóval komplexebb okokra vezethető vissza.

A csángó világ ma leginkább azzal a jelenséggel írható körül, hogy a modern civilizációnak nevezett társadalmi-kulturális struktúrák a hagyomány helyét mindinkább átveszik. Mária erősen a hagyományokra irányuló ember, művészete is ősei formakincsét alkotja kerámiává. Identitásának hajszálgökörei a dédszülölkig nyúlnak vissza, családjának múltja mitikus időben lejátszódó történet. Élet-drámájának cselekményét nagymértékben meghatározzák azok az életvitelbeli minták és erkölcsi értékek, melyek családjában fogalmazódtak meg; nem csak úgy, hogy ezek a tettek, attitűdök, választásokra és világnézetekre szükségszerű és kondicionáló hatást fejtenek ki, hanem úgy is, hogy megmentésre szoruló tartalmakként életcéllá alakultak át, és mozgásba hozták a történetét.

Csodálatos volt az a pár év, nagyon nehéz, de nagyon szép, édesanyámmal nagyon nagyon sokat voltunk Klézsén. Egy nagyoném még nem volt férjhez menve, mámókámmal otthon volt, s édesanyám el is hagyott utána, néne Márissal. Régen nem ilyen volt Klézse, régen még tudták azt, hogy a patak partjára nem építettek házat, az a víznek a helje, és az olyan, olyan szép volt, ilyen füves és füzes, nagyon nagyon szép, emlékszem gyerekkoromból, ott játszottunk. És amikor a gyermekkoromra gondolok, mindig Klézse jut eszembe, azok a legszebb évek, mondom, volt olyan, hogy sírtam, mint a kicsi gyer-

⁶ Hegyeli Attila: *Hat nemzetiség egyetlen faluban? Egy moldvai csángó falu etnikai identitásáról.* In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors.* Budapest, 1999.

⁷ Erről a témáról lásd például a *Vagyatok tük es ...* című dokumentumfilmet, Sylvester Lajos és Buglya Sándor alkotását, mely az ötvenes években Moldvában működő magyar iskolák történetét az egykori tanítókkal készített interjúkból rekonstruálja.

mek, hogy miért nem ott születtem. Mert ott folyt a patak, ott lehetett játszani, s az emberek is mások voltak, mint Diószénben. És hát egy varázsa volt, egy nagyon szép varázsa Klézsének. Klézsének volt vélnicája [pálinkafőzdéje] és temploma, mint szinte minden falunak. Lehet, hogy a nagyapám miatt is, ültem mellette, s emlékszem, hogy milyen jó volt nézni őt. Már annyira ismertem a szokásait, kivett egy ilyen, ő azt mondta, hogy pergamenpapírt vagy hertyikét, azt kiterítette, és lassan, gondolom fél óráig is dohányt sodort bele, pipált. Mert nem olyan pipája volt, hogy gyúrta bele a dohányt, hanem csinált ő egy pipát, vettek dohányt, pergamenpapírt, s szinte fél óráig csinálta azt, aztán meggyújtotta, és azt pipálgatta. Ment le a velnicához, a velnica úgy volt, hogy a hűtése azoknak a kazánoknak, amikbe meglett a pálinka, az pont a patak magasságában volt, és a többi lejjebb kellett legyen, így a velnica bé volt fúrva a patak mellé, s fent ment a víz ... a nagyapám mindig ült a tűznél, mert a tűzre kellett vigyázni, ezeket ott pipálgatta. Soha nem felejttem el ... egy kicsit mindig könnyesek lettek a szemei, tudtam a fázisokat, mikor hogy jönnek, eljut olyan állapotba, hogy kezd mesélni, az egész olyan volt, mint egy ceremónia, az ő ... nem megrészegeése, hanem más dimenziókba ment át mindig ... S amikor elkezdett mesélni, abban is tudtam, hogy majd jön egy olyan pont, amikor elkezd sírni, kijönnek a könnyei, olyan, mint egy forgatókönyv.

Mindig a régi időkről mesélt, a jövőről nem beszéltek, a jövőről csak reménykedtek, hogy a Jóisten megsegíti, hogy ne menjenek bé a pokolba. Nem meséket mesélt, hanem azt, hogy hogy volt, milyen jó volt, hogy mi volt. Arról, mikor jöttek ide a kozákok Bessarábiából, mert messziről jöttek pálinkát venni, arról, hogy a táti, az apó, nekem a dédapám milyen volt, s hogy milyen becsülete volt, milyen sok pálinkája volt, az egész ógráda [udvar] teli volt pálinkával csebrekbe. Akkor is monopol volt a pálinka, ott kint, mert itt ez a pálinkafőzés szabályos volt. Jöttek Bessarábiából az asszonyaikkal, ilyen széles szoknyákkal, úgy jártak, széles ruhákba, felkötötték a lábaikra a rezeset, meg minden ilyen pálinkákat, ami kétszer is ki volt főzve, s úgy szállították ki Bessarábiába, felültek a kocsi, és így tudták átcsempeszni a pálinkákat. Néha jöttek a sátorosok, a sátoros cigányok, akkor egy hétig minden ki volt boncolva és javították a vélnicát, odatelepedtek a sátorral. Az én dédapámék soha nem csináltak semmit, nem dolgoztak, nem mentek mezőre, nem vágtak fát, ők eladták a pálinkát.

Az apó könyves ember volt, mert ők beszéltak Moldvába, a dédapám úgy mondta, ők beszéltak Erdélyből, pálinkafőzésre jöttek, először egy erdő mellé, s aztán jöttek bé az ilyen patak partjára, ő pedig könyves ember volt.

Pálinkafőzdét birtokolni még ma is kiemelkedő társadalmi státusra utal Moldvában, biztos és jól jövedelmező bevételi forrást jelent a vélnica. Ráadásul Mária nagyapja tudott írni-olvasni, könyves ember volt, ami igen megnövelte presztízsét a faluban. A jó családból való származástudat összhangba kerül az idillként, káoszából kiszakított rendként felfogott múlt-képpel.

Mámiról, az én klézsei nagyanyámról nagyon szépen és nagyon sokat mesélt édesanyám. Hogy most is mindig megemlíti, ... 'Met mámi úgy mondta, mámi úgy mondja vala', ha úgy érezte, hogy valamit túlságosan megmagyaráznak, mikor úgy érezte édesanyám, hogy valamiről egy kicsit többet beszélünk annál, mit kéne vagy illene, akkor azt mondta, mámi azt mondta, hogy nem szabad mindent kimondani, mert az akkor elvesz. Mint ma, sokmindenről annyit beszélnek az emberek, hogy szinte agyon van magyarázva, annyit beszélnek róla, hogy ... hogy már nem kell. Mi, hogyha ... ha agyonmagyarázunk valamit, kifordítjuk, megmutatjuk a visszáját is, a varrását is, aztán nem tudom, valami elvesz belőle. A mámiról, a nagyanyámról ez a legerősebb, ami megmaradt, csodálatos asszon vót, egy csodálatos asszony. 16 éves korában ment férjhez, mert akkor 16

éves korukban mentek férjhez, és 52 évesen meghalt, de úgy, hogy tudta, ő már leélte az életét 52 éves koráig. Édesanyám nem volt ott, ő érezte, hogy meg fog halni. Régen tudták az emberek, hogy mikor halnak meg, és el tudtak búcsúzni, mondta hogy, hát hívjátok bé édesanyámat [a P. M.-ét] Diószénből. Édesanyám is elment édesapámmal, ott vótak, beszélgettek, eltót az a nap, édesanyám hazament, ... s másodnap mondta Péternek, a nagyobb fiának, 'Péter hozz bé egy öl szénát', 'Ó, mámi ne bolondozzon!', ... 'Hozzál bé egyet!', 'Mámi ne bolondozzon, ne mondjon ilyet, ne még beszéljen'. És akkor ő béhozta, leterítette, de nem is foglalkoztak vele, mert mondták, megöregedett, már immár elbúcsúzott, várja a halálát, de nem fog meghalni ... mámi leterített egy fehér lepedőt, egy kenderlepedőt, arra lefeküdt, s elaludt ... ennyi. Régen annyi tisztelete volt a tárgynak, amit megcsinált az ember, azt tisztelte, és úgy tartották, hogy ha valaki abba' az ágyba' meghalt, akkor hogy fog ott más aludni, másnak rossz érzései lesznek. Se szülni nem szültek ágyban, se halni nem haltak meg az ágyban. Szénán, azt szépen letakarták és ott.

És tudták, mikor halnak meg. A nagyapám is tudta, a klézsei, pontosan tudta, és elhívta édesanyámat. S a diószéni nagyapám is úgy halt meg ... ő egy nagyon erős ember volt. Volt egy kicsi földje, nem vótak nagyon módosak, a klézsei sem, de nagyon vót szaporájuk, nagyon becsületes volt mind a két nagyapám. A diószéninek volt egy tempója és egy életmódja, egész életiben ő volt az, aki tartotta is magát. Mikor nyirel [vőlegény] vót is, lovon járt, mert nálunk nem járt lovon a nyirel, de a nagyapám, ő szerette megadni a módját. '91-ben csináltam egy nyári iskolát az anyáméknak az udvarán. Akkor nagyapám mindig eljött, apókám, ez a diószéni, leült a ház mellé egy székre, s ott nézte, de nem szólt semmit, nem mondott semmit, ott ült, utána elköszönt, 'Maradjatok békével Nyica'. S mondja egyszer anyám, hogy apókád azt mondta, mielőtt elmennél, menj le hezzája, s én lementem a nagyapámhoz. Mi tudtuk örökké, hogy van egy ládája, egy kuferja, ő úgy mondta, egy ládikó, melyikkel ő a katonaságban, a háborúban volt. Aztán a ládját ő bezárta mindig, s hát most kinyissa azt a ládát, s ott láttam valami könyveket, fényképeket, valami gatyát, rózsafüzért, s lejjebb volt egy ilyen hímzett ing. 'Ne Máris, ez a nyirelingem, azt gondoltam, nem lesz kinek odaadjam.' Ennyi volt, csak ennyi. 'Isten fizesse', mondtam ... nem beszélünk. S aztán egyik télen meg is halt, 87 évesen, elveszítette az erejét. Az ő édesanyja 96 évesen halt meg. Mindig mondta [a P. M. nagyapja], 'Ej, Vaszi', még '90 után is mondta, 'uljan erős vajok én, Vaszile, uljan erős, mint a vas, ej, mint a vas!' Mondtuk, 'Jó táti, jó, jó, hogy erős', ment ki a szőlőjébe, megdolgozta ... Aztán jött egy olyan tél, hogy nagyapám ... Mondta édesapám, hogy 'Táti, jöjjön, menjünk bé Bákóba', 'Én nem menek seho'a', 'Jöjjön, táti, jöjjön, met elviszem én egy jó doktorhoz', 'Nem menek!', nem menek menni, 'De mét táti, há meghozzák [meggyógyítják]!', 'Nem menek seho'a, nem menek, met én ha elvesztettem az erőmet, én nem még akarok élni', 'No ne parasztoskodjék, megöregedett, s így beszél!' A nagyapám meg, 'Ne is adjatok semmit, me' nem eszem semmit, én elvesztettem az erőmet, én nem még akarok élni', s megholt egy másfél hónapra rá. Nem akart enni, hiába adtak neki, a papnak nem mondták el, mert akkor az azt mondja, hogy megölte magát. Abból élt meg, hogy nagyon jó volt a szíve, csont s a bőr maradt. Egész életükben nem nagyon vótak jól a nagyanyámmal, viszont szerették egymást, met soha nem hagyták el egymást, csak így marakodtak. Öregségükre az egyikük az egyik lányuknál volt, s a másik a másiknál. A nagyanyám akkor ébredett fel, amikor meghalt a nagyapám, s gondolom, még jobban akkor ébredett fel, mikor tették bé a sírba. Nálunk nem nagyon szoktak sírni, ha öreg a halott, ha fiatalabb, akkor igen, de ha nagyon öreg, akkor csak a közvetlen hozzátartozója, a lánya, de a fia nem, egy könyvet kiejt, vagy egy kicsit könnyezik. ... s a nagyanyám anynyira siratta a nagyapámat, hogy épp mondta az anyám is, nőtt a szemibe. Mikor meg-

látta, hogy na most teszik be a gödörbe, azt kiabálta, 'Jááános, Jáááános, Jáános, kelj fel, mutisd meg, miljen erős vagy!' Elkezdték az emberek röhögni, komolyan. Édesanyám könnyezett, mikor elmondta, 'Jaj, nem is gondoltam, hogy mámi így szerette tátit, jaj Istenem!' De hát elröhögtek az emberek magukat a gödör szélén akkor. Meg akart halni a nagyanyám is, de nem engedték, 'Há kéd még tud élni mámi', egy kicsit mindig bátorították, s osztán úgy visszatérítették, hogy 94 évesen halt meg, tavaly húsvétkor. De már olyan gonosszá vált, olyan gonosszá vált.

Visszatérek egy kicsit Klézsére, Jánosnak hívták az én dédapámat, Miklós Jánosnak. Ők pálinkával foglalkoztak és plutákon [tutajokon] hordták le a fát Északmoldvából a Szereten. Öt kicsi gyermeke vót, öt gyermeke. Volt egyszer egy erős járvány, s meghalt mind az öt egy hét alatt. Úgy megbolondult vót ettől, hogy kiment e ógráda [udvar] közepibe, elvett egy baltát, s elkezdett forogni s kiabálni az Istenhez, 'Megöllek, add vissza, ami az enyim vót, add vissza ami az enyim vót, met megöllek, ha nem! Felmenek!', forgott, forgott, hogy forgásban feljusson az Istenhez, s megölje. Öt gyermeke született, új öt gyermeke. A nagyapám iker volt, még ikertestvér egy lánytestvérivel.

A származás egy rendkívül szép dekorációjú történetben kap helyet; ebben az eredetmítoszban a nagyszülők által képviselt morális értékek, élni és meghalni tudásuk, a világgal és embertársaikkal fenntartott kapcsolataik minősége mutatkozik meg. A jellemek és örökségül hagyott tanítások olyan társadalmi alakzatokként, kategóriákként foghatók fel, melyekkel az elbeszélő azonosul, s melyeken keresztül etikai lényként meghatározható.⁸ Forduljunk itt ismét MacIntyre-hez, aki a hagyomány és erkölcs kapcsolatát tisztázza: ahhoz, hogy a belső jókat elérjük, ezekhez tartozó gyakorlatokat kell végeznünk. Ezeket a gyakorlatokat a diszpozícióként működő erények tartják fenn, de sem a jó tartalma, sem a gyakorlatok mibenléte nem független attól a kortól és társadalomtól, amelyben élünk. Az ember a múlt örökségének hordozója, vagyis egy olyan tradícióé, amelyen keresztül a gyakorlatok áthagyományozódtak, és amely tradíció egy szélesebb társadalmi hagyományhoz tartozik. Az egyén erkölcsi identitását közösségi lényként szerzi meg, alakítja és őrzi, a belső jók birtoklására irányuló keresés pedig az erények fenntartotta történelmi kontextusban zajlik.⁹ A hagyomány tehát az az alap, amelyből az ember moralitása kibontakozhat. Heller Ágnesnél a hagyomány az ész mellett az erkölcsi normák legitimitásának forrása.¹⁰ A lényeg az, hogy az erkölcsiség a tradíció felől meghatározott. Mária esetében ezt azért volt fontos megállapítani, hogy élettörténetének mondanivalóját etikai szempontok szerint is beazonosíthassuk.

Ebben Heller Ágnes „*conditio humana*” fogalma lesz segítségünkre, amiben a „valamire rendeltettünk”, „sorsunk szerint élünk”, „a társadalmi szabályozás a maga elvont meghatározatlanságában” kifejezések összegződnek. A *conditio humana* történelmiségének feszültségében élő ember olyan én-térképeket rajzolgat buzgón, amelyek regulatív elméleti eszmékkel látják el őt, és amelyek a feszültség elviselését, vagyis a tapasztalatok megnevezését teszik lehetővé.¹¹ A becsületesség, az erő, a dolgok tisztelete, a hit és vallásosság, a bátorság (ami még az Istent is sarokba szorítja), a halállal szembeni méltóságteljes magatartás olyan

⁸ Pataki Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. In: Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest, 2001. 114.

⁹ MacIntyre: *Az erény nyomában*, 296–299.

¹⁰ Heller Ágnes: *Általános etika*. H. n., 1996. 166.

¹¹ Heller Ágnes: *Általános etika*, 26., 27., 33–34.

értékek és normák, melyek a világról való igaz tudással függnek össze szorosan.¹² A történet pedig ennek az igaz tudásnak a hordozója és közvetítője.

Akkor annyira hívők voltak az emberek, nagyon tudtak kapcsolatba lenni Istennel. Ha valamit akartak, akkor addig imádkoztak, amíg megkapták, vagy ha nem, akkor valami olyan választ kaptak, hogy akkor ez így volt, hogy legyen. Én ezt olyan csodálattal tartom, s ezeket a dolgokat tartom legértékesebbeknek az életemben. Volt egy ilyen emberfeletti valami, amihez ők kapaszkodtak, és bennük volt az az emberfeletti. Úgy éltek, hogy az mindig ott volt. Lehet, hogy ott voltak azok a jelek, amikhez kéne, hogy közdjünk, én úgy gondolom, ott vótak. Mert azt nem tudhatod, hogy ezeknek milyen ereje volt, milyen hatásuk volt az emberre, vagy mennyire volt hatásuk. Egy kör, egy négyzet, egy ilyen nagyon egyszerű napmotívum ... nem tudhatjuk, hogy mennyire befolyásolta az embert vagy a környezetét.

Mária kerámiái a jelek, motívumok, szimbólumok megtestesülései, Istenanya alakjai mandorlában ülnek, és csángó viseletet hordanak. A moldvai asszonyok ilyen erősek és termékenyek, mint ezek a Mária-domborművek. Istenbe vetett hitük szilárd, de hát kibe is kapaszkodhatnának, ha nem a Mindenhatóba? Völgyek mélyén, kis falukban gürcölik a mindennapokat, szülnék, gyereket nevelnek, szőnek, fonnak, kapálnak, s a túlélést nem könnyíti meg számukra semmiféle biztonságpótló intézmény.

Egy olyan világból kaptam ilyen meséléseket, amelyhez éreztem, hogy van közöm. Én úgy gondolom, hogy mindnyájan érezzük azt, hogy kitől jövünk. Én azt még mélyebbnek éreztem vagy megéreztem magamban, hogy valójában anyámé vagyok, hogy ez igaz, vagy még több is annál. Mert fizikailag az övé vagyok, de azt is éreztem, hogy lelkiileg, szellemileg, minden szempontból az övé vagyok ... nagyon megéreztem azt, hogy tőlük jövök.

Erikson szerint az identitás az identitásdöntés eredménye.¹³ A döntés az azonosulás kiválasztására és véghezvitelére vonatkozik. Az azonosulások indulati feszültségekkel telítettek, és érzelemvezérelte vagy érzelmi színezetű viselkedési aktusokban nyilvánulnak meg. Hogy az élettörténethez tapadó értékelő-értelmező minősítések és affektusok reprezentációi az önazonosság fontos komponensei, ma már igen jelentős elemzési szempontja az identitáskutatásnak. Az affektív elköteleződés erején például, nem kevesebb, mint az identitás viselkedésszabályozó hatékonysága múlik.¹⁴ Mária története erős emóciókkal, intenzív érzelmi implikációkkal, érzékenységgel átítatott textus. Az azonosulásaiban létrejövő kötődések alapanyagát a gyermekkorának világa iránti szeretet és tisztelet jelenti. A tradicionális életvitelhez való ragaszkodása és a modernitás elutasítása is leginkább identitásának érzelmi összetevőin keresztül érthető meg. Ezek az érzelmek – vonzódások és elutasítások – rendkívül határozott körvonalúak. Erős, mély, nagy hatékonyságú emóciók átélésére az erős identitás-pozícióban levő emberek képesek.¹⁵ Az erős identitáspozíció pedig érzelmi megrázkódtatással járó döntések véghezvitelének eredménye. Hogy Mária identitásdöntései nem voltak könnyed események, arról ő maga beszél.

Én néha úgy éreztem, hogy az életemben van egy ilyen kereszteződés, egy csomó, ahol az is, amit szeretnék, az is, ami van, az is, amit látok, az is, ami volt, egy párszor úgy esszegyűlt, hogy sírógörcsöt kaptam, hohotában [zokogásban] sírtam. Éreztem, hogy akkor minden lepereg rólam, és ez kellett, kellett.

¹² Heller Ágnes: *Általános etika*, 44.

¹³ Erikson, E. H.: *Identifikáció és identitás*. In: Huszár T.–Sükösd M. (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Budapest, é. n. 68–84.

¹⁴ Pataki Ferenc: *Érzelem és identitás*. Budapest, 2004. 8–22.

¹⁵ Pataki: *Érzelem és identitás*, 48.

Jellem és identitás

Aztán jött egy olyan idő, hogy ettől elszakadtam, de abból éltem. Egy más világba kerültem, mikor én Hétfaluba elmentem. Akkor tanulni kellett, és csak azzal foglalkoztam. Elvégeztem az egyik iskolát, közben elkezdtem grafikát tanulni esti iskolában, a Klement Béla osztályában. Közben férjhez mentem, jött az első gyermek, jött a második gyermek, el is váltam '85-ig.

Az én férjem román volt. Beszéltük is a leánnyal, hogy ez nagyon jó volt, 'Anyu, maga soha nem jött volna rá, vagy soha nem határolja el magát, ha ...' Akkor erősödött meg bennem inkább az, hogy nem vagyok román. Soha nem jutott eszembe, hogy román vagyok, annak ellenére, hogy az iskolában így tanítottak minket. Hanem, akkor fogalmazódott meg, akkor erősödött meg bennem az, hogy én nem vagyok az, ami ő. Úgy hogy nagyon sok vitánk volt, és nagyon rosszul éltünk. Pár hónap után már el akartam én válni, aztán ő meggyőzött, hogy mégse, mert minden lány bánja, hogy férjhez ment, és visszasírja a lánykorát. Én nem tudom, igaz-e, lehet, de én ebbe nehezen nyugodtam bele. Pár hónap után, mondom, úgy megbántam volt, mint e kutya. De jöttek a gyermekek, és az első keresztlőnél [Róbert], mert úgy voltunk megegyezve, hogy keresztlő, elsőáldozás, minden, minden a katolikusoknál legyen, nem is mondott semmit a férjem, viszont a második gyermeknél [Alina] már kezdte mondani.

Mikor Tüirkösben [Hétfaluban] kereszteltük a lányomat, nézi a pap: 'Hááá mi ez a név?!?!' Mondom, az emberemnek, a férjemnek ez kellett, ez a név. 'Ez név?!?!' Mondja: 'Ezzel nem kereszteltem meg!' Mondom jó, akkor Erzsébet, met én Erzsébetet szerettem volna. S aztán nem még váltottam meg a nevét, mert szerettük. Így hívtam Nusika, Alinusi vagy Nusi. A románok nagyon sok nevet tettek Alinának. Valaki kérdi, 'Mit adtál ilyet, ezek nem magyar nevek!?' Mondom, te hogy gondold, hogy mit tudtam én a magyar nevekről? Hát tudtam, tudtam, volt egy kolléganőm ... de hát én nem, ... nem, ... eszembe nem jutott nekem, hogy magyar név ... olyan nehéz világ volt akkor ... nem is mertem ... nem is jutott el az agyamig...

Mikor lementünk Hétfaluba, egy darabig foglalkoztatott ez a kérdés, hogy milyen magyarok lehetünk, mer velünk nem akarnak közösködni. Nekem volt egy barátom, de nem jutottunk mély barátságához, egyszer csak így mondta, hát ezt már nem tudjuk folytatni, mert ... soha nem tudna bemutatni engem. Valaki kérdezte itt [Magyarországon], hogy mentél te oláh, román után, mondom úgy, hogy román döglött meg utánam. Nem hogy megbántam, lehetett volna magyar férjem is és rosszul legyek vele, vagy fordítva is, lehet román férj és jól legyél, de nekünk nem sikerült. Olyan erős volt az a világ, hogy esz-sze lettünk keveredve egy gyárba, mindenféle, havasalföldi, buzau, erdélyi, szász, moldvai ... azt hiszem, adott egy olyan hangot az egésznek, hogy ... hogy egyformák vagyunk, de mégsem. Annyira távol volt az ő világa, a lányom is mondja, hogy nem is tudja elképzelni azt, hogy ő románokhoz tudjon tartozni.

Ezt csak így magamról mondtam, hogy milyen messze el tud szakadni az ember. De nem, nem azért, hogy engem nem érdekelt, valahogy úgy vitt el az élet. Lementem Hétfaluba, ott már nem volt hova kapaszkodjak.

Mária 16 évesen elszakadt családjától, és Moldvából Erdélybe költözött, a hétfalusi (Brassó m.) szakközépiskola diákja lett. A csángó Diószénből a csángó Hétfaluba, amely az egyetlen olyan hely Erdélyben, ahol törzsökös csángók élnek. Ezek a csángók azonban nem azonosak a moldvaiakkal, más dialektust beszélnek, viseletük, szokásaik is különböznek keletebbre élő névrokonaitól, és evangélikusok (hogy miért azonos a két népcsoport neve, még mindig kérdés). A hétfalusi csángó ember magyar identitású. Erdélyiként az

igénytelen és elmaradott címkéjű skatulyákba besorolt moldvaiakat lenézte, románokat, csángókat egyaránt. Mária kiközösítésének oka inkább Kárpátokon kívüli származása, semmint hétfalusi fülekek furcsán zenélő magyar beszéde lehetett.

Hétfaluban volt egy ilyen Cenaclu literar [irodalmi kör], annak csináltam a grafikáját, és én is kedvet kaptam az íráshoz, mint bármilyen fiatal, aki úgy érzi, hogy valamit el kéne mondjon. Én a nagyon nagyon koncentrált verset szerettem, és írtam egy ilyent. „De vrei sa asculti o pasare cum cinta / sadeste un pom” [Ha a madár énekét hallgatni szeretnéd / ültess el egy fát], nem még tudom a folytatását. Akkoriba emlékszem, hogy már foglalkoztatott ez a mi témánk, hogy mi van velünk, és egyre sötétebbnek láttam az egészset, nem láttam kiutat. Néha hazamentem és emlékszem, hogy sírtam, mondom édesanyámnak, hogy ... olyan rossz, hogy látom, mi van, úgy éreztem, hogy én látom, csak mi történik. És nem tudsz szólni, hiába is szólnál, mit érsz el vele, tenni sem tudsz, csak látod, hogy nem tudsz valamit megakadályozni, látod, hogy megcsúszik, és nem tudsz tenni semmit. Írtam akkor egy verset, egyik ilyen folyóiratba megjelent, In spirit de haiku, Haiku szellemben, mai napig ez egyik munkámon rajta van, egyik keresztmen, lefordítottam magyarra, de nem tudtam jól lefordítani, elmondom románul, „Luxurianta de ginduri / si daca as striga, cine m-ar auzi?” [Túlburjánzó gondolatok / és ha kiáltanék, ki hallana meg?] Ezt egyik keresztmenre rávittem, mert a mi helyzetünket, ezt a csángó helyzetet ebbe tudtam én besűríteni. Az első sort úgy éreztem, hogy nem tudom lefordítani, csak úgy tudnám átültetni, hogy 'tengernyi gond', 'gondok tengere', vagy valami ilyesmi, s akkor maradt a második, „És ha rikoltanék, ki hallaná meg?” Mondja valaki nekem, majd az Isten! De most nem erről van szó, mert ő úgyis tud és hall és lát. Úgy hogy ebbe koncentrálnak le ez az egész ... velünk kapcsolatos, ebbe tudtam besűríteni.

Mária önazonosságának története az otthonból való kiszakadás pillanatától fogadja magába a konfliktusok és fordulópontok dinamikájából származó ütközéseket. Az életút vándorúttá alakul át, a díszlet, a helyszín változásával az énkép is jelentős átalakulásokon megy keresztül, miközben a szereplő jól meghatározható cél irányába, az önmegvalósítás fele tart.

Bármennyire szerettem volna azt, hogy főszereplőnk ne az identitásról felhalmozott ismeretek segítségével, hanem története (cselekedetei) és szerepe (karaktere és erkölcsi-sége) felől mutassam meg, az önazonosság problémáját mégsem tudtam megkerülni. Mária arról mesél, hogy ki ő, ki volt ő, és hogyan alakult azzá, aki. Az identitáselemzést azonban alárendelem annak, hogy ezt az élettörténetet életdrámaként fogom fel, vagyis eszmei mondanivalóval bíró szöveggént.

Tudjuk, hogy az ember újra és újra megfogalmazza önmagát. Azt is, hogy az identitás folyamatosan újraserkesztett élettörténet, javítjuk, átírjuk, toldozzuk, foltozzuk, hiszen történeteink színvonalától identitásunk minősége függ.¹⁶ Az élettörténet elbeszélése annak a folyamatnak a része, melynek során folytonosan újraterejtjük önmagunkkal való azonosságunkat. A sorseseeményként felfogott tapasztalatok a mából kapnak megvilágítást, s ebben a visszatükröződő fényben újraíródik a múlt, és megkérdőjeleződik az egyén önazonossága.¹⁷ Az ember azonban önmaga széttöredezettségét nehezen viseli, ezért a jellem és az önmegőrzés szükségszerűsége közötti feszültséget narratív mechanizmusokkal állítja helyre, vagyis narratív identitást komponál.¹⁸

¹⁶ László János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest, 1999. 112.

¹⁷ Kovács Éva – Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. H. n. 2002. 18.

¹⁸ Kovács Éva: Vakmerő tézisek az identitásról. <http://www.szochalo.hu/szochalo-tudomany/hir-centrum/article/106237/1453/227>.

Vallomásában Mária az otthontól való (ideiglenes) eltávolodást amolyan talajvesztésként jellemzi. A szűk közösség biztosította pozitív én-kép a nagyvárosban összeomlott, a ki-közösítés tapasztalata megakadályozta abban, hogy a hétfalusi magyar közösségbe, a vallási különbségek és félresikerült házassága pedig abban, hogy a román közösségbe integrálódjon. Baráti társaságot alkotóként, gondolkodóként talált magának, a nemzetiségi öntudatot pedig a rendszer úgyis valami elvtársiasságba összerosott etnikum-fölöttiségbe próbálta feloldani, tehát egy etnikai közösségbe való beilleszkedés hiánya nem okozott válságot, esetleg némi zavart, kényelmetlenséget, lappangó feszültséget. A sehova-sem-tartozás azonban megerősítette az elkülönülést, ami az ő esetében ráadásul egy válásban is konkretizálódott. Ez a kudarc úgy épült be a narrációba, mint ami felismeréshez vezetett, és hozzájárult az önazonosság megvalósulásához. Ami akkor homályos volt, ma már értelmet, jelentést és jelentőséget kapott. Mária ma erős identitású ember, aki önmagát csángó magyarnak vallja, népét, annak kultúráját a magyarság részeként fogja fel.

Arisztotelész szerint a cselekvő személy jelleme a cselekvés oka és jellegének meghatározója. Cselekvő és történet a részvét és félelem kimondásának, megjelenítésének s főleg szenvedélyként jelentkező aspektusai feloldásának szolgálatában áll. A tragédia lényege a katarzisban történő megszabadulás megvalósításában van.¹⁹ Mária identitásának jellege, vagyis jelleme és gondolkodásmódja a csángó közösség tradicionális értékeinek felismeréséből és elfogadásából vezethető le, de ezek kibontakozása már annak köszönhető, hogy adottságait, tehetségét a civilizált világban az intézményesített művészet felől érte kihívás. Élettörténete, identitástörténete népe arisztotelészi értelemben vett tragédiájának elbeszéléseként is értelmezhető. A csángók tradicionális világa éppen a modernséggel, a civilizációval való összeütközés következtében tűnik el. Mária esetében a hagyományból megörökölt attitűdök, viszonyulások, hitek átéltek az ütközést, és művészetébe épülve életközegre találtak. A csángó nép esetében erről nincs szó. Mária azért képes ősei világának eltűnését látni, és alkotásaiban rögzíteni azt, mert a modernnek, polgárinak mondható kultúrába úgy tudott integrálódni, hogy közben a hagyományok értékeit átmenekítette. Elbeszélésében is ezért tudja megfogalmazni a pusztulást. Üzenete a méltóságteljes meghalás fontosságáról szól: az elmúláshoz kapcsolódó részvét és félelem a dignitásban nyeri el a megtisztulást.

Története a hősiesség narratívuma is egyben. A fordulatok, felismerések és szenvedések²⁰ küzdelmek komponensei. Az üzenet az élet diadalát fogalmazza meg, a katarzist pedig a győzelem teremti. A tehetetlenség, a csángósors meg-nem-hallott kiáltásként való átélése az ellenállásban, harcban, konok kitartásban művészi inspirációvá, alkotóerővé alakult át. Énekét ma sokan hallják és meghallgatják, Csángó Madonnái, keresztjei eltűnőben levő otthoni világának menedéket nyújtanak.

Az önmegvalósulás apoteózisa

'86-ban mégis úgy gondoltam, hogy felvételizek a kolozsvári képzőművészeti főiskolára, Facultatea de Arte Plastice. Felmentem, a titkárnővel beszéltem ... Vót bennem egy olyan valami, én mindig a templomban találkoztam magammal, mikor elmentem templomba, néztem fel Szent Antalra, éreztem, hogy valami, valahol nem elég, nem vagyok megelégedve. Volt egy ilyen erős, egyre erősebb érzésem. Mikor aztán Kolozsvárra felmentem, egy rendes titkárnő segített. Elmondtam, hogy én szeretnék felvételizni. Semmi nem volt nálam, s már nem tudtam visszamenni, elszállásolt engem. Amennyit tudtam, én fel-

¹⁹ Arisztotelész: *Poétika*. Budapest, 1992. 13., 28.

²⁰ Arisztotelész: *Poétika*, 14., 22.

készültem ... mikor odamentem, öt helyre voltak százötvenen. Nem tudom, miért, mégis megpróbáltam, és pár órát bent voltam, nem sokáig. Mikor megláttam azt a tömeget, tömeg volt az a százötven ember, mikor megláttam, mint a birkák, Auschwitz jutott eszembe. Én másképp képzelődtem, másképp képzeltem. Mikor megláttam, hogy reszketnek, amikor rajzolnak, akkor olyan utálatom támadt, hogy ki akartam rohanni. Hoooo, állj, stai, stai [állj]!, met nem engedtek ki. Mondtam nem tudok itt élni, mert megbolondulok, de nem szabadott így kimenni, s akkor ültem a folyosón, de ott sem tudtam ülni. Reszketve rajzoltak ... én ezt nem bírom ... otthagytam, és kint kellett várjak az ajtóban. Ott kellett megvárjam, amíg mindenki végzett, mindenkit kiengedtek. És akkor aztán befutottam a Szent Mihály templomba Kolozsváron, emlékszem, jobb oldalt mentem be ide a padok felé, s leborultam a földön, addig sírtam, de úgy leborulva, nem térden, vagy ... Leborultam, lenyúltam a földre, és addig sírtam, ott, meddig nekem jól esett. Aztán hazajöttem, s '86 után nem még próbálkoztam.

A képzőművészeti pálya felé tett első lépés tehát kudarcra végződött. '89 után, amikor megnyíltak a határok, Mária Domokos Pál Péter születésnapjára elhozta a Rezeda című népköltés-gyűjteményhez készített illusztrációit. Felfigyeltek tehetségére, bíztatták, hogy próbálja meg a felvételi vizsgát. Ekkor már 33 éves volt.

Jártam az előkészítőre, magyar nyelvet tanultunk, írást, egy évig minden délelőtt, s délután jártam művészettörténetre. Semmit ... nem hallottam ... román történelmet tanultam, magyarról semmit nem hallottam ... annyira be volt már a fejünkbe, hogy ... Mikor kijöttünk először, nem volt nap, hogy ne sírjak, semmi nem érdekelt, más csak ez a dolog, vittek is sokféle... A testvéremmel, a Vaszival voltunk, pénzünk is volt, kaptunk is valami zsebpénzt, semmit nem vettünk. Mindenki rohant, mit lehet hazavinni, olyan megalázó volt ez az egész, semmit nem láttak az emberek. Mi így tüntettünk, hogy semmit, egy cukorkát nem vittünk haza. Bementünk, söröztünk, egyet elbeszélgettünk, mikor ők mentek piacozni, és elsírtuk magunkat, csodálkoztunk azon, hogy mi történik.

A fogyasztói társadalom mechanizmusainak elutasítása és szellemi, erkölcsi, esztétikai tartalmakkal való szembeállítására Mária történetének egyik visszatérő aspektusa. A kilencvenes években tonnányi segélycsomagot juttattak el nyugatról Moldvába, amit megalázónak és rossznak minősít: a műanyag sorozatgyártmányok a természetes, emberkéz-előállította, egyedi tárgyakat szorították ki. De a csángó falvakban nem azért kézműveskedtek az emberek, mert az így előállított tárgyakat értékesebbnek tartották, mint a nagyvilág széles választékú árucikkeit, hanem mert nem is volt tudomásuk arról, hogy „kint” micsoda polcok micsoda termékektől roskadoznak. Érthető, hogy amint lehetősége nyílt rá, a csángó ember is a kényelmesebb utat választotta, a dolgok megszerzését azok előállítására helyett. A fogyasztói ösztön a Kárpátoktól keletre is hiánytalanul működik.

Hát kijöttünk, elkezdődött a tanítás, délután jártam rajzra. Egyik tanáromnak mondtam, hogy nem szeretek rajzolni, de nem hattam abba semmit, csak volt nekem egy ilyen belső harcom. Mondja nekem, 'Mária', mondja, 'nézze, szereti maga Cezanne-t?' persze, szeretem, mutatott egy albumot, 'Ezt szereti?' igen, szeretem, 'Melyik a kedvence?', mondom Rembrandt, most nem szeretem, de volt, amikor tetszett. 'Látja, Mária, ezek mind tudtak rajzolni!' Képzeld el, mint egy örült, úgy rajzoltam! Mint egy örült, úgy rajzoltam. Olyan jó eredményem volt a felvételin, pedig volt olyan próba, hogy nem értettem, hogy az érettségítői való pontok nem is kellettek. Én képzőművészetre gondoltam, hogy megyek, grafikára, mert az ember mit tud, azt szeret. De mondták, hogy nem, abba a bandába, nem szabad oda menni, nem való nekem, az iparművészetre menjek. Én nem is tudom, mi az, nem baj,... s akkor így felvételiztem az Iparművészeti Főiskolára. Ott éreztem, azt, hogy csak azon múlik, hogy szimpatizálnak-e. Kiemelték, amelyek legtehetsége-

sebb volt, külön képzésben részesült, s ez egy akkora lökést adott, nem tudom, de úgy is ment nekem a mintázás, hogy én is megijedtem tőle. Két napba meg tudtam csinálni azt, amin mások két hétig dolgoztak, de úgy, hogy a legjobb volt.

Közben én dolgoztam is grafikusként az Elektromos Műveknél, volt szolgálati lakásom, de nem ment minden olyan simán. Mert az itteni világgal eszeérintkezni, nem megismerkedni, eszeérintkezni, az nagyon erős volt. A gondolkodásunk egyáltalán nem talált. Nálunk volt egy olyan, mondta édesanyám, ne mondd annyira ki, mert rosszul esik, ne mondd annyira ki, ezt nem találták nálunk egy rossz dolognak. Én mindig oda megyek vissza, mert onnan tudok valamit magamévá tenni, onnan magamé valami, mindig, ma is, oda térek vissza mindenben. Nekem annyira megdöbrentő volt, hogy azt mondják, ó, ilyen köntörfalás, vagy maga nem tud megközelíteni valamit, hanem, így ... Hogyha valamit finomabban mondtam, akkor rossz volt. Voltak ilyen dolgok, amik ... nekem ... nagyon fájóak voltak.

Az eltérő kulturális és viselkedési normák mellett a nyelv megértése is problémát okozott. Rengeteg magyar szó ismeretlen a csángó nyelvjárásban, sok kifejezésnek pedig teljesen más az értelme. Idegen világban, tájékozódási pontok, kapcsolatok és a nyelv tökéletes birtoklása nélkül otthont teremteni, saját művészi stílusra találni, a társadalom integrálódott tagjává válni nem lehetett könnyű dolog. Letelepedését megnehezítette, hogy a hatóságok úgy ítélték meg, nem tudja önmagát fenntartani, a magyar állampolgárságot hosszú és kitartó küzdelem után végül mégiscsak megszerezte. A másságát, idegenségét érő kihívások nem szétzilálták személyiségét, hanem megkeményítették azt: a konfliktusokban, válsághelyzetekben értek meg a ragaszkodások ahhoz, amit szeret, és a hitek abban, amit akar. A bátorságot és az erőt Mária alapvető tulajdonságainak látom. Életútját bátorságról és erőről szóló történetnek.

Az első évet befejeztem, én rájöttem, hogy énnekem nem való a grafika. Mondták, hogy átmehetünk még másikra szakra, akkor én azonnal, hogy a plasztikára. Nincs ilyen, hogy plasztika, hát akkor kerámia szakra mentem. Egyik tanárnő megkérdezte, 'Mért kell maga idejöjjön?' azt gondolta, Erdélyből jövök, mert ha tudta volna, hogy csángó vagyok, azt hiszem ... Váratlan volt, mert mondjuk nem így beszéltek velünk. Azért mert tettszett, mit tudom én ... Talán megnézte, amiket rajzoltam, amiket csináltam, nem tudom pontosan, hogy mi baja volt, de ... 'Ezt akarja tanulni? Ezt Erdélyben is tanulhatja.' 'De én nem vagyok erdélyi.' 'Mindegy ...' Ez K. I., most is tanszékvezető. 'De ez nem így megy, ahogy maga gondolja' Aztán egyszer csak ... mindenki suttogott, nem jött higgyem, esszegyűlték a tanárok, s behívtak ... várok kint, mert ott volt az egész konzílium ... sokáig vártam, ott a földszinten, egyszer csak valaki kijött. 'Fáradjon be' Nagyon rosszul voltam, s egy pár ember azóta háromszor kért bocsánatot tőlem ... tanárok. Mondom a tanszékvezetőnek, ott volt az indexem, 'Nem tudom, hogy ez számít-e valamit'. Belenéz, ott volt az átlagom, azt mondja, 'Mária, kérem, fáradjon ki, nem magáról van szó.' Ment ott bent aztán a vita, mert nagyon fel volt haragudva ez a K. I. És kijött az egyik tanár, s azt mondja, 'Mária, biztos, hogy te ide akarsz járni?' Mert úgy látszik, bent mégis eldöntődött, hogy nem tudnak eltanácsolni, 'Biztos, hogy te ide akarsz járni?' Mondom, igen. 'Lehet, hogy úgy sikerül neked, hogy az Iparművészeti Főiskolán diplomád legyen, de egy dolgot ne felejts el', úgy mondta, hogy ott voltak a csoporttársaim is, s az egyik lány elkezdett sírni, s kiment, 'egy dolgot soha ne felejts el, hogy a magyarországi szintet soha nem fogod elérni.' Aztán behívtak megint, és azt mondták, próbaidőt kapok. Ha én egy közepes vagyok, be se lépek oda, nem, nem bírom a közepességet, semmiben, de ... maradtam, és akkor egy kicsit úgy megkeményedtem, abban, hogy mit akarok én.

Az első vizsgára egy természeti ornációt kellett csinálni, nem tudtam, hogy milyen irányba menjek, se nem volt nekem egy irányítóm, hát egy ilyen népművészeti dolgot gondoltam, kitaláltam valami kompótos tálát, s ilyen kisebbeket is. Valamit egy bundáról vettem, egy ilyen interpretált dolgot. 'Ó Mária,' megint ez a tanárnő, 'ó Mária, ezért nem kell járjon a magyar Iparművészeti Főiskolára, ezt Erdélyben is meg lehet csinálni'. Megint jött az Erdélyvel. "Találjon ki valamit ... maga nem tud elszakadni a népművészettől, ... nem tudom ... valahogy meg kell oldja, én megyek Argentínába." S akkor mint egy örült elkezdtem gyártani mindenféle technikával, minden, miket én hallottam, tanultam, tanulni nem volt időm, még utánanéztem könyvekben, tálakat csináltam, mindenfélét, különböző színezett anyagokból, sok mindent, porcelánt ... Már annyi anyagot csináltam, hogy dobozokban vittem le. Bejön a terembe, 'Mária, maga hülyét csinál belőlem?' kiabált, cirksuzt csinált ...

És akkor én rájöttem, hogy ez nem nekem való. Beszéltem Csekovszky Árpáddal, nem vállalna-e el, 'Örömmel, hogyne.' A mesterem lett a Csekovszky, s akkor ő azt mondta, 'Mária, azt csinál amit akar'. Már kellett a második évtől kellett gondolkodni a diplomaterven, s akkor gondoltam, hogy csinálók egy keresztet a szülőfalumba, amire ráviszem azokat a motívumokat, amik elvesznek, mivel ilyen lett a sorsuk, amik halálra vannak ítélve. Beszéltem a pappal, nem akart hallani róla. Én mindig áthaladtam Déván, énekeltem is Déván, elmentünk oda énekelni Kóka Rózival, s akkor ezt a dévai papot [Böjte Csabát] is megismertem. Mondom, meg van bolondulva ez a pap, ekkora, ilyen műanyag poharakba, ilyen nagyokba adta a teát, így tartották a gyermekek. Osztán mondta Rózsika, 'Nincs pénzünk, hát ő gyűjti össze'. Ne viccelj, hát akkor a diplomamunkámat is ide csinálom! Hát mi volt ott, Isten őrizz, mi volt ott! Nem baj, meggyig kész lesz, ameggyig én végzek, addig ez is kiürül ez az udvar, há' elképesztő volt, mi volt ott, szörnyen nézett ki ... Böjte Csaba itt volt, amikor diplomáztam.

Voltak mindenféle kurzusok, amikre mi kellett járjunk ott az iskolán belül, nekem tetszett ez a ... nem is tudom, tudtam-e, hogy mi a kulturális antropológia, de mondom, nem lesz gond. A tanár azt mondta, hogy egy elveszőben lévő népről kell írni egy dolgozatot. Én dolgoztam is, két gyermekem is volt, meg eszevissza laktunk is, mindig jöttek csángók, és egy ilyen káoszvilág volt akkor a '90-es évek elején. Hú, most én miről írjak? Ki voltam futva az időből – mondom: hát, a csángókról! Addig nem jutott eszembe, én csak néztem azokat, micsoda kultúrák, s egyszer ... a csángókról! Elkezdtem írni, mint az örült, s írtam, mint a bolond ... Bemegyek az iskolába, tovább írok, meddig vizsgáztatják a többieket, ott volt a 18 oldal, de nem tudtam befejezni. Mondja a tanár „Nyugodjon le, mi van, Mária?”. Mondtam, há' nem tudtam befejezni, nem tudtam, eleje, közepe van, de valahogy be kell fejezni, nem? Esszevarodtam, s itt tartok. Nézi, nézi, s mondja: „Mária, ezt ne fejezze be soha!” S akkor esett le nekem is, akkor történt meg, ahogy úgy beszorított az idő. És azt mondja: „De tudja mit, adjon egy címet is ennek.” Met azt elfelejtettem, címet nem adtam. S akkor ... akkor elolvastam én is, mert ugye csak akkor olvastam el ... Mondom, hát ez nem más, mint egy panaszkodás. Én így mondtam, így értettem, ezt a címet adtam, aztán egy ilyen ciklust is csináltam, „Panaszkodás Istennek”. Így indultam, ekkor neveződött meg bennem, vagy akkor jelent meg bennem, hogy én mit akarok csinálni.

Azt a modernséget, én azt nem akartam átvenni, amihez mások jutottak. Miért? Mert ez a hullám most, ez az irányzat?

Mikor bevégeztem a mesteri iskolát, esszegyűlt megint a tanári bizottság, tíz percet kellett beszélni a munkámról, mondom, hogy én nem akartam ilyen modern stílusban csinálni valamit, az én utam még nem jutott el odáig, és én nem akarom átvenni azt, amit

mások találtak ki. Ha én odajutok, akkor majd én is leszek modern. Mióta én rájöttem arra ... nem hogy mit akarok, hogy mit kell tennem, hogy a Jóisten idesegített valamiért, hogy ezt, ami bennem van, nem tudom, hogy művészet-e, azt a világot le szeretném valamennyire fordítani. Csináltam üvegkorpuszokat, mert a diplomára kitaláltam egy üvegtechnikát, s mondták sokan, zseniális ötlet, és ezt a vonalat kellene vinni tovább, met világhírű is lehetnék vele, mégse követtem azt.

Valaki kérdezte is, hogy meddig fogom ezt csinálni, amit most csinálok, mondom, nem tudom, mert én azt a munkámból megtanultam, hogy nem szeretnék tervezni, sokmindent nem én akarok, olyanra sikerül. A munkáimban ... benne van az anyag is, ... én is benne vagyok, meg az is, hogy a Jóisten hogy akarja. Tényleg, mert pontosan semmit nem tudsz megcsinálni, úgy, ahogy akarod, égetés közben színek, minden, másképp alakul.

Mária életútját a színre vitt történet, dráma fogalmak által nyújtott eszközök és lehetőségek segítségével mutattam be. Azt a kifejezést kerestem meg, ami a történetet összetartja, ahonnan múltját, jelenét, jövőjét az elbeszélő értelmes és egységes cselekményként fogalmazza meg, és ezt a konvergáló erőt a méltóságteljes halál képeként azonosítottam. A nagyszülőkről szóló visszaemlékezésből láthattuk, a nagyszerű életet befejező halál a létezés értelmességét valósítja meg; az élet kerek egész, összefüggő mondat, amihez szükségszerűen hozzátartozik a mondatot kijelentő értékkel felruházó pont. Ezt a mintát a csángósors értelmezésében is megtaláljuk: a haldoklóként felfogott világ számára egyedül a pusztulásban tanúsított dignitás biztosíthat megdicsőülést. Mária életútja sikertörténet. Művészete, életdrámája magába fogadta a veszteségként megélt változást, hordozza a pusztulásként látott átalakulásokat; a veszteségből és pusztulásból származó feszültségre válaszként aztán egy olyan világot teremtett, amelyben mindaz, amit elődeitől megtanult, amiben hisz, értelmet és értéket talált, kisplasztikában, énekekben, szavakban kifejezésre jutott.

A főszerep pedig, ami Mária számára (is) egyszerre adott, és döntés, vagyis vállalás kérdése, úgy tűnik, feltétele a szabadságnak. Nézzük, mit mond erről Esterházy Péter A szív segédigéi című könyvében: „Elhatároztam, hogy szabadon fogok élni, mint a férfiak, függetlenül, szilárdan, szélben, de úgy, hogy ennek nem tulajdonítok jelentőséget, az élet minden ajándékát, finomságát vagy gonosz tréfáját úgy fogadom el, mint ami nekem jár. Úrnő vagyok, életem főszereplője, úgy döntöttem.”²¹

Petrás Mária történetére ezzel teszek pontot.

²¹ Esterházy Péter: A szív segédigéi. Budapest, 1985.

RÉKA SZOKOL

*“If I screamed, who would hear me?”**The Life Story of Mária Petrás from Diószén to Budapest*

I make the life story interview with Mária Petrás, potter and folk singer of csángó origin, available for interpretation within the coordinate system of narrative identity theories. I have taken into consideration from the start that decoding means instant re-encoding and that my analysis cannot be traced back to some lively reality. Because of that I rather looked for the organizing principle of the narrative, that is the “message” instead of investigating the compatibility or the incongruities between the stories experienced and told. I looked at the message as an idea constructing the coherence and the meaning of the life story.

I saw the life story as a life drama, in which the character was an enunciator of the plot and the message embedded in the plot. As a result, the message acquired a cathartic value, while the character acquired a personality determined by the plot. This way the narrative identity could be assessed from the aspect of the plot, the morality as expressed in the action created a new layer for interpretation. That is, my starting point was that the bridge between narrative identity and the story is the same as the one between personality and the plot. I call this bridge the message.

My analysis focuses on the message the character constructs by organizing the events of her life into a story. I managed to understand Mária's life story by seeing it as something more than just a self-exposing storytelling of a person: rather it is a creative effort that constructs the dignity of death in the text.